This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

।।श्रीगणेशायनमः।। श्रीसरस्वत्यैनमः।। महाचार्यसार्वभौमरामचंद्रेणधीमता।।ल्लनास
नसमासानांतत्त्वमत्रविरच्यते।।१।।अथबहुव्रीहौचित्रगुमानयेस्यादौचित्रगोस्वामिनो
बोधःनगोपदस्यचित्रपदस्यउभयपदस्यवाचित्रगोस्वामिनिलक्षणा।।एकपदस्य
वैयर्थ्यप्रसंगात्।।नापिगोपदंगोस्वामिलक्षकं।।गविचित्रस्याभेदेनान्वयबोधः।।
पदार्थैकदेशेऽभेदेनान्वयस्याव्युत्पन्नत्वात्।।पशुरयंपशुर्वेदोऽवेदइत्यादेरपिविनल
क्षणांयोग्यतापत्तेः।।पश्वादिपदार्थैकदेशेलोमवल्लांगूलादौपश्वादिभिन्नत्वसत्वात्।।
नचगोपदेनवृत्त्यापस्थापितस्यगोर्भिन्नत्वान्वितस्यलक्षणयापस्थापितेनस्वामिना
न्वयः।।गंगायांघोषमत्स्यादिस्थलेवैकपदवृत्तिद्वयेनानेकबोधजननेक्षतिविरह
तादिवाच्यं।।एकपदार्थयोःपरस्परमन्वयबोधस्यनामार्थयोर्भेदेनान्वयस्यबोध्य
स्यचाव्यक्तस्यत्वात्।।अतएवगिरिस्थहरिपदादुपस्थितयोःसिंहरूप्ययोराधाराधे
यभावादिनाघटःकर्मसमित्यादौनआधाराधेयभावेनान्वयबोधः।।नापिचित्रगो

Acc. No. ~~430~~ M-1790
Title – समासतत्त्व०
Author – रामचन्द्र भट्टाचार्य
Date – ?
Sub – व्याकरण
folio – 8
Xerox – 14

KKSU LIBRARY RAMTEK 441 106 M-1790 Dist Nagpur

Checked 2012

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

समुदाये लक्षणा ॥ समुदाये शक्यस्य भावात् ॥ शक्य संबंधस्यैव लक्षणात्वात् ॥ ननु बोध्यसं
बंधस्यैव लक्षणा ॥ भवति च चित्रगोसमुदायस्य चित्रगोबोध्या ॥ तत्संबंधस्यैव स्वास्यैव
चित्रगोस्वामिनि ॥ नन्वेवमपभ्रंशस्यापि शक्तिक्रमेण बोध्यसत्वात्तत्रापि लक्षणा स्यात् ॥
इष्टत्वात् ॥ नन्वेवं तस्य साधुता स्यात् वृत्तिमत्त्वमेव पदस्य साधुता ॥ वृत्तित्वं च शक्ति
लक्षणान्यतरत्वं वाच्यं ॥ तच्च लक्षणापदेन शक्यसंबंधस्यैव वक्तव्यत्वात् ॥ अस्तु
वा प्रमेया बोध्यसंबंधो लक्षणेति चेत् ॥ बोध्यत्वं हि तेन ज्ञानस्य बोधस्य वा विषयत्वं शा
ब्दबोधस्य वा ॥ नाद्यः ॥ कारणत्वादिना संबंधेन घटपदस्मारितस्य गगनादेः संबंधात् प्रहा
दुपस्थितस्यान्वयबोधापत्तेः ॥ शक्तेर्या बोधकत्वाभिधाने च तत्रापि लक्षणा ॥ शक्यत्वा
पेक्षया गौरवं च ॥ न द्वितीयः ॥ गंगायां घोष इत्यत्र गंगापदे लक्षणाविरहप्रसंगात् ॥ तेन
गंगापदेन प्रवाह शाब्दबोधाजननात् ॥ वृत्तिमत्त्वेव पदस्य बोधकत्वे नैन्वयान्या
श्रयात् ॥ किंच तत्त्वेन बोधकत्वमभिधीयते बोधकतामात्रं वा ॥ नाद्यः ॥ चित्रगोसमुदा
यज्ञानत्वेन न बोधकता ॥ किंतु ॥ चित्रादिशाब्दबोधे चित्रादिपदत्वेनैव लाघवात् ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥२॥

नेतरः ॥ गंगायां घोष इत्यत्र गंगासमुदायस्य लक्षणायामवैय्यर्थ्यापत्तेः ॥ यदि चानुप
चिद्विशेषस्याकांक्षास्यात् ॥ तत्र शाब्दबोधे तादृशानादृशानुपूर्वेहत्वानन्वयेन हेतुतेति वि
भाव्यते ॥ तदा न गंगादिपदज्ञानत्वेनापि हेतुतामानाभावात् ॥ तथा च गंगापदेपि लक्ष
णा न स्यात् ॥ वस्तुतः साक्षात्परंपरा[illegible]साधारणसंबंधत्वेन शक्तिज्ञान[illegible]स्य शा
ब्दसामान्ये हेतुत्वात् ॥ शाक्यसंबंधपरंपरासंबंधेन शक्तिर्वा न लक्षणेति नयोध्यसं
बंधस्य लक्षणात्वसंभवनापीति ॥ यत्तु चित्रपदस्य चित्र[illegible]स्वामिनि गोपदस्य
गोस्वामिनि लक्षणा ॥ व्यक्तिवचनानामिति न्यायेन च चित्रत्वे गोत्वे चैकस्या एव व्य
क्तेर्बोधत्वात् ॥ आरूढवानर इत्यादौ च कर्मत्वस्य यस्य कर्तृसंबंधिनि वानपदस्य च
वानरसंबंधिनि लक्षणा ॥ पक्षे सादिवदेकदेशेपि कृ[illegible]स्यादौ आरोहणस्यान्वय
इति ॥ तन्न ॥ चित्रगोस्वीयाकारस्य शाब्दबोधस्य सर्वानुभवसिद्धस्योपपादयितु
मशक्यत्वात् ॥ तस्माद्बहुव्रीहौ समुदायस्य चित्रगोस्वामिप्रत्ते शक्तिरेवेति वैय्या
करणाः ॥ अत्रोच्यते ॥ यत्किंचित्सदलक्षणयैवोपपत्तौ न समासे शक्तिः ॥ मनन

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्यत्वभ्यस्यैवशाब्दार्थत्वात् ॥ नचापरपदवैयर्थ्यं ॥ तात्पर्यग्राहकतयासार्थक्यं पा वा प्रकार
पादिवत्तदुपयोगात् ॥ लक्षणया तिरस्कृतस्य संपादकत्वाच्च ॥ चित्रा गौ रित्यादिप्रथमान्वयबो
धमादाय नतद्वैयर्थ्यमिति कश्चित् ॥ अत्र यदेकत्रैव पदे लक्षणाश्रीयते । तदा तत्पदलक्ष
णोवशाब्दबोधप्रयोजिका ॥ उभयत्र प्रतिसंधाने तु द्वयोरन्वतसंयोजकविनिगमकाभावादि
तिति प्राञ्चः ॥ नव्यास्तु ॥ उत्तरपद एव लक्षणा न तु पूर्वपदे ॥ विभक्त्यर्थान्वयापत्तेः ॥ सर्व
पदार्थप्रधानद्वन्द्वस्यर्वपदार्थप्रधानाव्ययीभावादवपिपल्यादितत्पुरुषाणां समासा
न्यत्र विभक्तेः ॥ प्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वव्युत्पत्तेः ॥ अतएव हि तत्पूर्वपदे न एव
पदस्य प्रकृतत्वात् ॥ अन्यथा राजपुरुषमानयेत्यत्रापि राजानमानयेति बोधापत्तेः ॥ एतेन गम्भीरा
तएवाघटंभूतलमित्यादौ बहुव्रीहौ नत्र एवात्यंताभाववतिलक्षणेति वदंति ॥ नदीतीर
यां नचाघोषइत्यादावपि व्याख्याता ॥ तत्रापि नदीपदस्य गम्भीरपदस्य वा गम्भीरनदीतीर
पदस्योपस्थापकस्य व्यावहारिकत्वात् ॥ यद्यपि चित्रगुरित्यादौ चित्रपदं चित्र
परत्वात् ॥ पदांतरस्य च प्रकारपादिस्थानीयत्वात् ॥ संबंधिनस्तादात्म्येनान्वयात् सामानाधिकरण्येनैवस
गोसंबंधिपरं । गोपदं स्वामिपरं । स्वामिनि च गोसंबंधिनस्तादात्म्येनान्वयात् संबंधप्रत्ययः ऋमेण च परः ॥
वपदार्थसार्थकता ॥ एवमारूढवानरद्रुमत्वं ग्धातु र्वानरारोहणपरः ॥ न्हप्रत्ययः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥३॥ वानरपदमाश्रयपरं॥ चैत्रदत्तधनमित्यादौ चैत्रपदं चैत्रकर्तृकपरं॥ धातुर्थ्यन्दानपरः॥
क्तप्रत्ययः संप्रदानत्वपरः॥ धनपदमाश्रयपरं॥ यद्वा वानरपदं वानरकर्तृकपरं॥ तस्य च धा
त्वर्थेन आरोहणेऽभेदेनान्वयः॥ क्तप्रत्ययस्त्वसौ कर्मपरः॥ एवं धनदपदलक्ष्यस्य धनवद्धर्म
कस्य चैत्रकर्तृकदानान्वयः॥ क्तप्रत्ययः संप्रदानपर इति॥ एवं गंभीरायां नद्यां घोष इत्यत्र गंभी
रपदं गंभीरनदीसंबंधिपरं॥ नदीपदं तीरपरमिति॥ तथा विचित्रगोस्वामीत्याकारकान्वय
बोधे शोभनचित्रगुरित्यादित्रिपदबहुव्रीहौ शोभनायां गंभीरायां नद्यां घोष इत्यादौ चोक्ते
वगतिः॥ तत्र चित्रपदस्य चित्रगोसंबंधिपरतायाः एवं त्वयैव वाच्यत्वाच्च॥ चित्र[illegible]पद
स्य गोसंबंधिपरत्वे गवि शोभनत्वान्वयानुपपत्तेः॥ पदलक्षणाप्रतिसंधानविरहिणश्च स
मुदायशक्तिभ्रमादन्वयबोधः॥ यद्वा पशुर्नपशुरित्यादौ वैकदेशे शोभादौ पशुभेदान्वये
पुंव्यक्तिवैचित्र्याद्यथापन्नेरित्यादौ एकदेशेऽभेदेनान्वयस्तथा क्वचिदभेदेनापि फला
नुरोधित्वाकल्पनायाः॥ एवं गोपदं गोस्वामिपरं॥ विचित्रादेरभेदेनान्वयः॥ एवमन्यत्रापि॥
अतएव [illegible] केवलचित्रगुपदात् चित्रगोस्वामिनि शाब्दबोधो निराबाधं पदमाय धाती
तिप्राहुः॥ भूवादयः धातवः चैत्रादीन् भोजयेत्यादौ तद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहौ आदित्वाभे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गणपठितत्वनिमंत्रित्वादिनालक्षणा ॥ भ्रू भ तिचलतासूर्यग्राहकमिसेके ॥ भ्रूलचित्तित्वा
दिवाचैत्रत्वमैत्रत्वादिनानाधर्मरूपेणैवलक्षणा ॥ युगपद्वृत्तिद्वयस्याभ्युपगमादित्यन्ये ॥ पु
च्छवनादिपदे नानारूपेणैकत्र केरिव नानारूपेणैकलक्षणाया स्वीकारादित्यन्ये । चैत्रश्च
बुः चैत्रत्वादिना शक्त्या आदिशब्दस्य लक्षणया मैत्रत्वादिनोपस्थापकः ॥ न चैवं द्वंद्वतापत्तिः ॥
चैत्रपदार्थादिपदार्थयोरभेदेन प्राथमिकान्वयबोधस्याप्यत्र तात्पर्यविषयत्वात् ॥ द्वंद्वे तद
भावादित्यन्ये ॥ यत्र प्रकृतपदार्थस्यान्यपदार्थान्वयिनान्वयः ॥ स तद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहिः ॥
लंबकर्णमानयेत्यत्रापि लंबकर्णविशिष्टस्यानयनाद्यन्वये समानकालीनत्वसंसर्गेण लंबक
र्णस्यापि तत्रान्वयो वैचित्र्यात्तदितरोऽतद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहिरिति वदंति ॥ एतेन तत्पुरुषे
राजपुरुषादौ ग्रामगतो च पुरुषादौ राज्ञादिसंबंधस्य गमनादौ ग्रामादिकर्मत्वादेरवगमो न संस
र्गविषया ॥ नामार्थधात्वर्थनामार्थयोस्तादात्म्यातिरिक्तसंबंधेनान्वयस्याव्युत्पन्नत्वात् ॥
ऽमत एव राज्ञादिपदस्य राज्ञादिसंबंधलक्षणापि न युज्यते ॥ नापि लुप्तषष्ठ्यादिस्मरणात्
तद्बोपमज्ञाननामपि अन्वयबोधदर्शनात् ॥ तस्माद्राजपुरुषादिसमुदायस्य राजपुरुषा
दौ राज्ञि रेवेति निरासः ॥ राजपदस्य राजसंबंधिनि ग्रामपदस्य च ग्रामकर्मके लक्षणया पुरु

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥४॥ षादौ तादात्म्येन तदन्वयबोधादेव सर्वसामंजस्यात् ॥ नचैवं राज्ञः पुरुषो राजपुरुष इत्य
नयोः समानार्थकताव्यवहारो न स्यात् ॥ राजसंबंधी पुरुषो राज्ञः पुरुष इत्यनयोरिव संबंध
प्रकारबोधजनकतयैव तथाव्यवहारोपपत्तेः ॥ नचैवं नीलोत्पले इत्यादाविव कर्मधारया
पत्तिः ॥ किंचिद्विशिष्टद्वितीयादिविभक्त्यर्थतावच्छेदकविशिष्टवतोर्यत्र नाभेदधीस्तत्रै
व कर्मधारयस्याभ्युपगमात् ॥ अत एव राजपुरुषमानयेत्यत्र राजप्रकारेण लक्षणायां कर्म
धारयत्वं ॥ नीलोत्पले इत्यत्र नीलपदस्य नीलगुणेन लक्षणायामेव कर्मधारयत्वं नीलसं
बंधित्वेन लक्षणायां तु तत्पुरुषत्वमेव राजपदस्य संबंधिमात्रपरत्वे कर्मधारयत्वसंपत्तये किं
चिद्विशिष्टेत्युक्तं ॥ समासपूर्वदशायामपि यत्राभेदधीस्तत्रैव कर्मधारयस्तत्पुरुषे तु नैव मि
ति तु पक्षधरमिश्राः ॥ तच्चिंत्यं ॥ शोभनराजपुरुषेत्यादौ राजपदमेव शोभनराजसंबंधिपरं ॥
शोभनपदं तु तात्पर्यग्राहकं ॥ तत्र राजपदं राजसंबंधिपरमेव ॥ एकदेशेपि च राज्ञि शोभन
स्याभेदेनान्वयो व्युत्पत्तिवैचित्र्यादित्यपि वदंति ॥ अर्धपिप्पल्यादौ तत्पुरुषे तूत्तरपद एव
पिप्पल्यादिसंबंधिलक्षणा ॥ तत्र पूर्वपदार्थ एव विभक्त्यर्थान्वयात् ॥ स्यादेतत् ॥ नामा
र्थयोरभेदेनान्वयबोधे नाम्नोः समानविभक्तिकत्वं तंत्रं ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

नीलात्मघयेनीलेघटइत्यादितोजात्यपिनीलघटयोरभेदोनवगमात्॥नचविरुद्धविरुद्ध
विभक्तिराहित्यमेवतन्त्रंतत्र॥गौरवात्॥घटनीलंपदयोस्तुनीलघटयोरभेदान्वयबोधप्र
संगाच्च॥तथाधात्वर्थनामार्थान्वयबोधेनामोत्तरद्वितीयापित्तेः॥स्तोकंपचतीत्यादावव
स्तोकंपतिस्तोकंपातीत्यादावन्वयानवबोधात्॥एवंराजपुरुषसमासगमनादौनीलोत्पलस्तो
कपाकादौचपूर्वापरपदार्थयोरभेदानुभवस्यासार्वत्रिकत्वात्॥तत्पुरुषेकर्मधारयेचसमुदाय
शक्तिरेवेति॥मैवं॥नीलोत्पलस्तोकपाकेत्यादौविग्रहादौविनापिनीलोत्पलादिरूपविशि
ष्टार्थेवृत्तिप्रतिसंधानेविशिष्टार्थबोधस्यानुभवसिद्धत्वात्॥समासातिरिक्तएवसमा
नविभक्तिकत्वादेस्तत्रतंत्रत्वात्॥अतएवलाघवात्नामार्थयोरन्वयबोधएवाव्युत्पन्न
त्वात्॥नीलंघटमानयेत्यादौविशेषणविभक्तेरभेदस्तादात्म्यवार्थः॥गंभीरायांनघो
मित्यत्रेवविशेष्यादिपदंवा॥विशिष्टार्थकमित्यपिनिरस्तं॥नीलोघटइत्यादौविशेषण
विभक्तेरभेदार्थकतायाविशेष्यादिपदेविशिष्टार्थकतायाश्चप्रतिसंधानंविनापिविशि
ष्टान्वयबोधस्यानुभवसिद्धत्वात्॥अखंडवातत्पुरुषेकर्मधारयेचसर्वत्रोत्तरपदएवतत

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥५॥

तदर्थे लक्षणापदांतरं च तास्यर्थग्राहकं॥ एवं च राजपुरुषादिपदात्॥ राजप्रकारिकाराज
संबंधप्रकारिकाच पुरुषधीरप्युपपद्यते॥ तथैव लक्षणाभ्युपगमादित्ति दिक्॥ नव्या
स्तु॥ नामार्थयोर्धात्वर्थनामार्थयोश्चाभेदेनान्वयबोधस्य समासातिरिक्त एवाकांक्षेति
ख्यात्(?)कल्पया:फलानुरोधित्वात्॥ शाब्दबोधाकांक्षाज्ञानकार्यकारणभावयो
रपि विशेष एवविश्रामस्यामेण गौरवस्यापप्यनवकाशात्॥ पुरुषादौ राज्ञादेः
षष्ठ्यर्थः संबंधोगमनादौ ग्रामादेः कर्मत्वादिकं च संबंधः संबंधविधये वभासते॥
अत एव राजपुरुषादौ सत्प्रत्ययज्ञानेः पदलक्षणालुप्तविभक्तेश्च प्रतिसंधानमंतरेणापि
जायमानः सर्वानुभवसिद्धो राजपुरुषादिबोधो निराबाधं पदमाद्धाति॥ एवं च पु
रुषादौ राजसंबंधप्रकारिकाकदाचित्कीधीरप्युपपद्यते॥ राजादिसंबंधलक्षणा
या एव तदाभ्युपगमात्॥ एवं च बहुव्रीहौ चित्रगुरित्यादौ नोपरागच्छन्याया गोर्लक्ष
णायाश्च स्वामिलक्षणस्य तौ चित्राभिन्नतायाः गोः स्वामित्वे नयाचित्रगोस्वामि
लाभः॥ पचनीत्यादौ तु निवर्त्तमानकस्य योरिव एकपदार्थयोरपि कश्चित्परस्पर

मन्वयबोधाभ्युपगमात्॥ न च तत्रापि वर्त्तमानत्वे लक्षणा॥ तज्ज्ञानमन्तरेणापि तथा प्रत्यया
त्॥ अत एव विद्वन्मानसहंस इत्यादौ विद्वन्मानसमिव मानसमित्यादिशाब्दबोधो विनापि स
मासपदे विशिष्टलक्षणां समस्तमुपपद्यते॥ अथैवं पङ्कजमित्यत्र प्रत्ययस्यैव पद्मत्वविशि
ष्टलक्षणायाः ऽन्वयबोधोपपत्तौ तत्र समुदाये रूढिर्न स्यात्॥ तदंशे न समुदाये शक्तिभ्रमेणैव
समासवदन्वयबोधस्योपपाद्यत्वात्॥ न च पङ्कजं न कर्त्तृकुमुदबोधप्रतिबन्धार्थमेव तत्
त्र तत्स्वीकारः॥ सति तत्र तात्पर्ये तदो विनापि लक्षणां तद्बोधस्येष्टत्वात्॥ अन्यथा तदभा
वादेव तदबोधोपपत्तेरिति चेत्॥ न स्यादेवं यदि समुदाये शक्तिर्न च व्यवहारो न प्रमाणिकः॥
एकपदार्थयोः परस्परमन्वयबुद्धौ सम्बन्धेतावपि प्रत्ययस्य पंकजन्मकर्तृपद्मलक्षणायाः
दुर्वारत्वात्॥ बहुव्रीहाविव पदान्तरस्य तात्पर्यग्राहकतया वैयर्थ्याभावादिति प्रहुः॥ नन्वे
वं निषादस्थपतिं याजयेदित्यत्र निषादानां स्थपतिरिति न षष्ठीसमासः॥ किन्तु निषा
दस्थपतिरिति कर्मधारय इति सिद्धान्तो व्याहन्येत॥ तत्पुरुषे पदलक्षणासत्त्वात्॥ क
र्मधारये च तदभावादेव हि तत्र कर्मधारयः॥ तन्मूलको निषादस्याधानविधाप्रयोगः॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥६॥ स्त्रीशूद्रौ नाधीयेतामिति स्यात्त निषादीयतत्तदध्ययने विध्यर्थनिषेधबाधादध्ययनेतर
परे संकोचश्च कल्प्यते॥ तत्तु न तत्र शूद्रपदस्य निषादेतरशूद्रपरत्वरूपसंकोचः॥ निषादस्थ
वेदान्तराध्ययनप्रसंगात्॥ यदि च तत्पुरुषे न लक्षणा कर्मधारयेपि न लक्षणा। वा तत्पुरुष
ष्ठीसमास एव युज्यते॥ त्रैवर्णिकस्य च निषादस्थपतितया बोधनेनाप्राप्तविधानमुक्तेर
कल्प्यनात्॥ निषेधविधौ संकोचाभावाच्चेति चेत्॥ तत्पुरुषे लक्षणा [redacted] पक्षेपि कि
मिति कर्मधारय एवाद्रीयेत न तत्पुरुषः शक्तिलक्षणयोरुभयोरपि शाब्दधीप्रयो
जकतायाः कूपत्वेन गौरवानवकाशात्॥ अथ शक्यसंबंधरूपलक्षणाज्ञाने विशे
ना५ षणज्ञानविधया हेतोः शक्तिधीदेव शाब्दबोधोपपत्तौ न लक्षणाज्ञानं कल्प्यते॥ गौरवा
त्॥ तथा ज्ञानस्य शक्तिविषयकत्वापेक्षया लक्षणाविषयकमपि गुरु॥ लक्षणायाः बहु
पदार्थघटितत्वादिति॥ भवेदेव॥ यदि षष्ठीसमासेनापि कस्यचिद्बोधो न स्यात्॥ नन्वे
वं॥ तादृशबोधस्यानुभवसिद्धत्वात्॥ अथ षष्ठ्यां सति विशेषतः बाधके स्त्वशब्दार्थत्व
वेदानां प्रामाण्यं न तु प्रमाणान्तरविषये पि लक्ष्यार्थतयैव मिमांसासंप्रतिपन्नैरितिचे

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

असति विशेषतो बाधके कर्मधारयविधयैव वेदानां प्रामाण्यं ॥ ननु प्रमाणांतराविषयेपि तत्पु
रुषादिविधया न तत्र एव तुल्यं ॥ बहुव्रीहितत्पुरुषस्य बलवत्त्वे च याप्येषैवरीतिमनुस — ॥
नच बहुव्रीहेः सर्वपदानां लाक्षणिकत्वादेव दौर्बल्यं ॥ एकपदलक्षणयापि बहुव्रीहेरुपपा
दित्वादिति संक्षेपः ॥ उपकुंभं निर्मक्षिकम् इत्याद्यव्ययीभावे तु नोत्तरपदे कुंभादिसंबंधिनि
लक्षणा ॥ आवश्यकी अव्ययनिपातातिरिक्तस्थल एव नामार्थयोर्भेदेनान्वयबोधसंभवे
स्याव्युत्पन्नतया उपाद्यर्थेनान्त्याकुंभादेर्लक्षणया कुंभसंबंधस्य प्यन्वयबोधसं
भवात् ॥ चंद्रमिव मुखमित्यादाविवार्थसादृश्यादौ चंद्रादेरन्वयबोधस्यानुभवसिद्धत
या व्युत्पत्तिसंकोचस्यावश्यकत्वात् ॥ अत एव न पचति चैत्र इत्यादावभावाधिकरणायो
भूतलत्वेन घट इत्यादावभावप्रतियोगिनो भूतलेन घट इत्यादौ कुंभयोरेव तयोः संबंधः
संबंधविधया भासते ॥ न अस्तु रूपे च घटः पट इत्यादौ सामानाधिकरण्यस्याघट
मानत्वे सादौ च योग्यतायानुरोधान्न मोऽभाववल्लक्षणा ॥ न्यायनियाकांक्षत्वाच्च ॥ न
भावो ऽभाव इत्यादयो न प्रयोगाः ॥ केचित्तु ॥ उक्तव्युत्पत्तेरसंकोचादव्ययीभावेपि संबंधि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥७॥

नि लक्षणा आवश्यकी। नन्वेवं चंद्र इव मुखमित्यादौ चंद्रपदं चंद्रप्रतियोगिके लाक्षणिकं॥ इवार्थ
स्य सदृशस्य एकदेशेपि सादृश्ये चंद्रप्रतियोगिकस्याभेदेनान्वयो संभवति वैचित्र्यात्॥ चंद्रपद
स्य प्रथमा वा षष्ठ्यर्थे॥ एवं न पचति चैत्र इत्यादावसत्ताभाववति नञो लक्षणा॥ भूतलं न
घट इत्यादौ नञो न्योन्याभाववति घटपदस्य च घटप्रतियोगिके लक्षणा। घटपदाद्विभ
क्तिर्वा षष्ठ्यर्थे॥ नचैवं नञो मुख्यप्रयोगालाभः। भूतले न घटः ज्ञातोन [redacted] समवायेन
सत्तावत्कालेऽभक्षयेत् न भुक्तागमनमित्यादौ अघटमित्यव्ययीभावे अत्र च वादिनामविवा
द इत्यादिप्रयोगदर्शनाद सत्ताभावार्थकनञोपि वाभ्युपगमोऽत्र च नञोऽत्यंताभावे क्व
चिन्नस्तोकं पचतीत्यादावन्योन्याभावे च नञो मुख्यप्रयोगान्न घट इत्यत्र नञोपि लएवा
र्थेन प्रमेयोः भेदः क इत्याकांक्षामुपस्थापनापत्तेरित्याहुः॥ तन्न॥ विनापि लक्षणादिकं चं
द्र इव मुखं भूतले न घट इत्यादावन्वयबोधस्यानुभाविकतया व्युत्पत्तिसंकोचस्या
वश्यकत्वात्॥ पितृचरणास्तु॥ उपसर्गादिवदिवादयोपि निरर्थका एव चंद्रादिपदं तु चं
द्रसदृशादिपरं॥ अत एव चंद्रादिमुखादिपदयोः समानविभक्तिकत्वमुपपद्यते॥ अभेद

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

न्वये तस्यैवनंत्रत्वात्. प्रभूतलं न घटइत्यत्र च घटपदस्य घटभिन्ने॥ भूतले न घट इत्यत्र च घटासं
ताभावे लक्षणा नञोपि निरर्थकत्वात्॥ एवं समासेपि॥ चंद्रादिपदे लक्षणा॥ यात्र न वगमेत्तु इवादेरा
न्तिभ्रमादेव अन्वयबोधः॥ धातौ लक्षणा नवगमदन्नायामिव उपसर्गे इतरथोपसर्गेपि शान्त्यापं
त्तेरिस्याहुः॥ धवखदिरावित्यत्र द्वंद्वे धवपदसमभिव्याहारात् खदिरपदस्य धवखदिरसाहित्या
न्वये लक्षणा धवत्वेन खदिरत्वेन वोपस्थितौ धवखदिरवृत्तिद्वित्वबोधानुपपत्तेः धवद्वयस्य
खदिरद्वयस्य च बोधापत्तेः॥ विभक्तेरन्वयितावच्छेदकवाप्यसंख्याबोधकत्वव्युत्पत्तेः॥
अथान्यघटावित्यत्र घटपटवृत्तिद्वित्वस्यापि बोधप्रसंगात्॥ साहित्यं च एकक्रिया
न्वयित्वं

KKSU LIBRARY
RAMTEK
441 106
M-1790
Dist. Nagpur

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=21.10.20 10:46
,TRANSFERRED=2020/10/21 at 10:49:14
,PAGES=14
,TYPE=STD
,NAME=S0004271
,Book Name=M-1790-SAMASTATVA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection